

KESSLER, VOJTĚCH:***PAMĚŤ V KAMENI.******DRUHÝ ŽIVOT VÁLEČNÝCH POMNÍKŮ.*****HISTORICKÝ ÚSTAV V. V. AKADEMIE VĚD****ČESKÉ REPUBLIKY, PRAHA 2017, 340 S.****ISBN 978-80-7286-308-2***Josef Šrámek*

Jakkoliv by se podle názvu mohlo zdát, že předmětná kniha rozhojňuje pole uměleckohistorického, resp. epigrafického a sepulkrálního bádání, ve skutečnosti se její obsah pohybuje spíše na rozmezí pamětových studií a vojenských dějin. Ovšem ne tak, jak jsme na ně v českém prostředí zvyklí. Jak předesílá název, pozornost Vojtěcha Kesslera, pracovníka Historického ústavu Akademie věd České republiky, se upíná na válečné pomníky jakožto fixátory historické paměti a nositele vzpomínky na okolnosti, jež k vybudování oněch pomníků vedly. Hlavní otázka, jež si Kessler klade, zní, jak bylo konstruováno historické povědomí, resp. historická paměť válečných událostí a jak se proměňoval obraz dané historické skutečnosti v čase. Řešení této otázky pak autor hledá v oblasti pamětových studií a konceptu tzv. druhého života (*Nachleben*) oněch vojenských konfliktů, reflektovaném na procesu zřizování a provozu válečných pomníků. Za tímto účelem si Vojtěch Kessler za objekt svého studia zvolil války, které se shodně odehrály na českém území, ale nestaly se integrální součástí českého národního příběhu, tj. bitvy u Kolína (1757), Slavkova (1805), Chlumce (1813) a u Hradce Králové/Sadové/na Chlumu (1866). Tuto tematickou volbu dále podporuje skutečnost, že pomníky na připomínku Kesslerem zvolených bitev byly z většiny (ne však výsadně) vybudovány během dvou desetiletí v závěru existence habsburské monarchie.

Úvodní část knihy je autorem věnována objasnění jeho výchozích teoretických a metodologických pozic. Bazální inspiraci Kessler nalezl v proslulém konceptu míst paměti Pierra Nory, jedním dechem však zdůrazňuje, že tento interpretační model není automaticky a v plné šíři přenositelný do českých poměrů. Kessler reflektuje obsahovou i metodologickou šíři pamětových studií, ovlivněnou nutnou interdisciplinaritou takto koncipovaného studia. Sám přitom za klíčový koncept považuje kolektivní paměť coby zastrešující rovinu pamětového bádání. V kolektivní paměti totiž podle Kesslera koření kultur-

ní, sociální, komunikativní, symbolická, národní i historická paměť. Vedle svého chápání významu, podoby a funkce paměti Vojtěch Kessler v úvodních pasážích své knihy definuje také své pojetí role pomníku. Tato zdánlivě technicistní pasáž je pro další pochopení textu poměrně významná, neboť termín pomník je obvykle v literatuře používán bez další specifikace. Kessler se zde vyslovuje i k chronologickému vymezení své práce, když dobu přelomu 18. a 19. století označuje za dobu zrodu pomníkové kultury. Jako její konstitutivní faktory pak vidí jak obecnou éru historismu, tak jisté uvolnění veřejného prostoru, které dříve opanovala sakrální tematika, v důsledku osvícenství a francouzské revoluce. Vedle toho autor upozorňuje také na kult mrtvých, ovšem usuzuje, že tento fenomén má zcela jinou dimenzi než historická paměť prezentovaná pomníkem. V rámci úvodních pasáží autor osvětluje i svůj náhled na specifika válečných pomníků, kdy hraje roli např. to, zda byla taková památka vybudována na autentickém místě, anebo zda převládla toliko pieta a pomník vznikl na místě často lépe přístupném a uměle upraveném. V neposlední řadě akcentuje někdy opomíjený rozdíl mezi válečným pomníkem a válečným hrobem, přičemž však obě kategorie spolu mohou být i spjaty.

Další, již tematické kapitoly koncipoval Vojtěch Kessler v zásadě podobným stylem. Nejprve shrnuje výsledky dosavadního bádání, a to včetně komentáře pramenů, pokládá-li to za důvodné. Následně resumuje v základní rovině historické okolnosti a průběh jednotlivých vojenských střetů, čímž si vytváří základ k tomu, co představuje jádro jeho práce, tedy přiblížení okolností vedoucích k zřízení pomníků. Zde autor poměrně obsírně osvětluje politický i sociální rámec události, soustředí na se charakteristiku aktérů, přiblížení jejich motivace, vykreslení doprovodných festivit i následné reflexe události i další role dané památky právě v kolektivním povědomí společnosti. A to v dlouhé trvání, často až na práh současnosti.

Kesslerova tematická volba ukazuje jak zajímavou dynamiku militární pomníkové kultury, tak mnohost faktorů, které vedly či naopak bránily hlubšímu zakořenění paměti na daný vojenský konflikt. Jak už bylo předesláno, Kessler nejprve věnuje pozornost bitvě u Kolína z roku 1757, kdy se zde střetla rakouská a pruská vojska. Zdůrazňuje, že reálným nebezpečím v době bitvy u Kolína bylo odtržení Královéhradecka, Novobydžovska a Chrudimska a jejich připojení k Prusku, což by mělo vliv na germanizaci obyvatelstva. Porážka pruské armády vyvolala ohlas nejen na vídeňském dvoře, ale i mezi obyvatelstvem, mezi nímž se šířila vlna (zemsky orientovaného) patriotismu. Právě ve vazbě na vítězství rakouských zbraní nad Friedrichem II. byl rakouskou císařovnou založen vojenský řád Marie Terezie. A především v tomto

nacionálně orientovaném kontextu byla bitva na konci 19. století, kdy monument vznikl, nahlížena. Záměr výstavby pomníku v Křechoři pojal roku 1897 Ústřední spolek pro udržování válečných pomníků z roku 1866 v Čechách, iniciátorem byl především jičínský lékárník Bedřich Plesl. Počáteční idea byla taková, že pomníkem mělo být mimo jiné oslaveno 50. jubileum vlády císaře Františka Josefa I., posléze se však myšlenka posunula více ve prospěch oslavy rakousko-uherské armády. Už z toho je zřejmé, že idea pomníku kolínské bitvy nevznikla primárně v regionu, ale byla sem spíše importována. Pozemek ke stavbě pomníku byl zakoupen z prostředků Ústředního spolku, pomník sám byl s ohledem na náklady spolufinancován. Situován byl na křechořský vrch, tedy místo, kde probíhaly v rámci bitvy u Kolína jedny z nejtěžších bojů, včetně proslulého útoku dragounských „holobrádků“.

Kessler v případě křechořského pomníku zdůrazňuje nepříhodnost doby, tj. v první řadě právě onu atmosféru česko-německého nacionálního napětí. Iniciátoři se snažili dát pomníku českého ducha, což se projevilo i na výběru osob a firem, které byly k účasti na vzniku památky přizvány. To se však ukázalo být dvojsečné. Jak autor ukazuje, česká veřejnost pomník přijala rozpačitě a kritizovala, že na něm není český nápis vyjma slova Kolín. Naopak veřejnost německá totéž slovo brala jako důkaz, že pomník je český, tedy Němcům nepřátelský. Kessler dále poukazuje na to, že zdařilé nebylo ani samotné odhalení pomníku, postižené nepřízní počasí i nezájmem, ba laxností představitelů města. Za těchto podmínek se tak křechořský pomník nestal místem živých výročních festivit a Kessler akcentuje i fakt, že odhalení skutečně monumentálního pomníku se nestalo podnětem k sepsání žádné historické popularizační práce. V revolučních časech roku 1918 byla dokonce požadována destrukce pomníku, zasáhl však místní okresní výbor, který vzal křechořský monument pod svou ochranu. V oněch pohnutých časech tolik provokativní orel, spojený s habsburskou érou, byl nakonec demontován z iniciativy samotného zřizovatele pomníku. Pomník však byl zachráněn a přežil obrazoborecké období mladé republiky. Kessler dále přibližuje, jak se během třicátých let 20. století začaly objevovat ve veřejném prostoru úvahy o návratu orla, což bylo realizováno až roku 1941. Zájem nacistů o křechořský pomník tak lze pokládat paradoxně za pozitivum, neboť památka přežila rekvizice za druhé světové války. V průběhu padesátých let však začala chátrat, opravy se dočkala až roku 1970 a následně 1997. Křechořský pomník bitvy z roku 1757, jeden z nejmonumentálnějších válečných pomníků 19. století v Čechách, tak v zásadě naplňuje charakteristiku Zdeňka Hojdy o „zapomnětku“.

Následně přichází na řadu ikonická bitva u Slavkova. Její pozice je v české, resp. moravské historické paměti výrazně odlišná než postavení bitvy u Kolína. Na rozdíl od křečhořského pomníku byl slavkovský monument iniciován primárně z místních kruhů. Přesto, anebo snad právě proto, měla slavkovská Mohyla míru nejsložitější genezi ze všech Kesslerem pojednaných pomníků. Realizována byla v zásadě mezi lety 1899–1912, a důvodem této dlouhé výstavby byla právě skutečnost, že památník byl výhradně dílem místních nadšenců, v čele s páterem Aloisem Slovákem. Během 19. století byla reflexe bitvy u Slavkova v Rakousku mizivá, v Prusku pak tabu, naopak tomu bylo samozřejmě ve Francii. Z hlediska geneze slavkovské mohyly je zajímavé, že při hledání inspirace pro zamýšlený počín páter Slovák navštívil Kolín, Chlumec, Hradec Králové, Aspern, Wagram, Solferino, Custozzu a další místa. Slavkovská mohyla byla tedy dokončena v roce 1912, jejímu vysvěcení však zabránila zhoršující se mezinárodně-politická situace a následně světová válka. K předávání veřejnosti došlo prakticky až v roce 1923. Pokud křečhořskému pomníku zasadil takřkajíc poslední ránu převrat na sklonku roku 1918, slavkovská Mohyla míru byla naopak v éře první československé republiky oblíbeným místem návštěv, především Francouzů. Brzy se tak našel dostatek prostředků k jejímu dokončení – tj. k výstavbě domku hlídače, muzea a restaurace. Mohyla míru sama o sobě byla totiž primárně kostnice s kaplí. V třicátých letech 20. století byla v Praze a v Brně založena napoleonská společnost, což byl popularizační potenciál, kterému se mohlo těšit málokteré české bojiště. Naopak po roce 1940 bylo téma slavkovské bitvy opět zapovězené, Mohyla sama byla velmi poškozena v závěru druhé světové války, kdy se v jejím okolí bojovalo. V padesátých letech pak bylo bojiště u Slavkova akcentováno v rovině československo-ruských (tj. sovětských) vztahů, což byl opět potenciál, kterému mohlo málokteré jiné místo konkurovat. A to včetně druhé napoleonské bitvy u Chlumce z roku 1813.

To je další bitva, které věnuje Kessler svou pozornost. Konstatuje, že pomníky od Chlumce jsou více než které jiné dobově podmíněné: na rozdíl od ostatních skupin tvoří chlumecké pomníky relativně uzavřený, početný úzký celek, ve kterém žádná z památek výrazně nevybočuje – byť na toto postavení aspiruje jubilejní pomník z roku 1913. Odlišnost chlumeckého bojiště od bojišť u Kolína a Slavkova spočívá v tom, že první pomníky zde vznikly relativně nedlouho po vlastním střetu. První pomník byl zřízen roku 1817, a to z iniciativy pruského krále Friedricha Wilhelma III. Rakouský pomník byl odhalen roku 1825 a iniciován byl důstojníky v Čechách dislokováných pluků. Ruský pomník vznikl z podnětu rakouského císaře Františka I., leč realizován byl jeho nástupcem Ferdinandem I. za podpory knížete

Metternicha a ruského cara Mikuláše I. roku 1835, k odhalení došlo 1837. Protože na rozdíl od Slavkova zde válečná štěstěna nepřála Napoleonově armádě, francouzský pomník byl na chlumeckém bojišti odhalen až roku 1911. Kessler konstatuje, že pro bojiště u Chlumce platí, že před první světovou válkou se toto téma těšilo minimální pozornosti a oživení přineslo až sté výročí v roce 1913, kdy vedle jubilejního pomníku byla na bojišti zřízena i řada menších památek. Rovněž jubilejní pomník bitvy u Chlumce měl připomínat jubileum vlády císaře Františka Josefa I., na rozdíl od pomníku křečhořského však byl fundován místním spolkem v čele s majitelem chlumeckého panství. Podle Kesslera představuje tato památka výjimečný případ, neboť byla zřízena kvůli připravované festivitě, nikoliv naopak. Problémem pomníků na chlumeckém bojišti byla podle Kesslera spjatost s německým prostředím, což negativně determinovalo jeho společenskou reflexi. Změna přišla opět až po roce 1918 a především masověji po roce 1989.

Posledním vojenským střetem, jemuž se Kessler ve své knize věnuje, je prusko-rakouská válka z roku 1866. V rámci úvodních pasáží autor konstatuje, že výklad této události se tradičně pohybuje mezi dvěma póly – pólem neschopnosti rakouského velení a pólem hrdinství řadových vojáků. Pól první zosobňuje střet o les Svíb, půl druhý příběh obětavého boje Groebenovy baterie mrtvých či analogické nasazení jezdeckta u Střezetice. Lze souhlasit s autorem, že je až paradoxní, že tato témata nebyla rakousko-uherskou armádou cíleně pěstována, Kessler trefně dává do kontrastu zájem státu o budování pomníků u Chlumce (1813) a na Chlumu (1866). Prusko-rakouská válka roku 1866 má dnes zvláštní postavení v české kolektivní paměti. Jak ukázalo nedávné 150. výročí, událost má možná až překvapivý marketingový potenciál, který je však patrně omezen především na východní Čechy, resp. klíčové Královéhradecko. Sama reflexe války z roku 1866 je zajímavým historickým tématem. Kessler správně konstatuje, že aspekty, které ovlivnily vnímání tohoto konfliktu v českých zemích, jsou ve velké míře zklamání z vlastní porážky, trpkost, ba křivda následného rakousko-uherského dualismu (1867) a rozčarování z ambivalentního postoje státu a armády k této válce v době poválečné. Na druhou stranu, pro bojiště z roku 1866 (a to nejen pro to královéhradecké) platí, že jeho rozvoj byl především dílem soudobé občanské společnosti, v době před rokem 1918 šlo tedy o téma nesporně reflektované. Zde správně vyzdvihuje zásadní roli Komitétu pro udržování válečných pomníků na bojišti královéhradeckém, který po roce 1888 nejenže zabránil chátrání válečných hrobů, ale dokázal podnítit i novou vlnu budování pomníků, díky čemuž se královéhradecké bojiště z roku 1866 proměnilo ve specifickou pa-

mátkovou oblast a sepulkrální památky spjaté s prusko-rakouskou válkou se natrvalo staly součástí tváře zdejší krajiny.

V počtu válečných hrobů a pomníků se dějiště bitvy u Hradce Králové odlišuje od ostatních Kesslerem pojednaných bojišť, a to včetně chlumeckého, kde vzniklo během 19. století více pomníků – přesto se však nemohlo rovnat tomu královéhradeckému. Je proto pochopitelné, že Kessler ve svém výkladu přikročil k určité redukci a vybral si exemplární příklad, na němž osudy bojiště u Hradce Králové demonstruje. Tím příkladem se stal monumentální pomník Baterie mrtvých z roku 1893. Jde o vhodnou volbu. Pomník upomíná na jeden z nejsilnějších příběhů, spjatých s bitvou u Hradce Králové v roce 1866, a sice sebeobětování rakouské jízdní dělostřelecké baterie setníka Augusta van der Groeben. Pomník sám se stal v roce svého odhalení dokladem renomé královéhradeckého Komitétu, který jej inicioval a spolufinancoval, a svou oblibu si podržel i v následujících letech přes veškeré poryvy 20. století. Tváří, ba symbolem královéhradeckého bojiště je pomník Baterie mrtvých dodnes, právě u něj se při výročích bitvy konají každoroční festivity. Ve vztahu k příběhu Groebenovy baterie se Kessler věnuje i dalšímu mýtu, s touto epizodou volně spjatému, a sice otázce lidové písně o neohroženém kanonýru Franzi Jabůrkovi. Kessler ve vztahu k Baterii (a de facto celému bojišti) zdůrazňuje, že monumentální pomník nebyl vybudován ani iniciován státem, ale spolkem, tedy občanskou společností a konstatuje, že na rozdíl od Křečhoře či Chlumce nebyly u odhalení památky přítomny nejvyšší společenské elity. Na druhou stranu dobový tisk ukazuje zájem veřejnosti, kupř. na rozdíl od odhalení pomníku křečhořského vyšel k odhalení Baterie mrtvých pamětní spis. Autor tak dokládá, že kořeny piety a memorie královéhradeckého bojiště tak byly paradoxně pevnější než v jiných případech.

Kessler si v souhrnu klade otázku, co je tím faktorem, který určil, že pomník byl anebo nebyl úspěšný? Soudí, že tímto faktorem není vlastní historická událost, na kterou pomník upomíná, ale spíše okolnosti jeho vzniku, zdroje financování, instituce, které jeho vznik zaštitily, i další osoby s pomníkem úzce spojené. To vše je však jen předpokladem, od něhož se odvíjí onen klíčový druhý život dané památky. Nabízí se otázka, co je to druhý život (nejen) válečného pomníku? Z Kesslerova výkladu vyplývá, že za druhý život považuje reflexi památky poté, co odešla generace, která cítila potřebu jej vybudovat. V případě v knize představených památek je takovým předělem v první řadě rok 1918 a vznik Československé republiky, z čehož – jak autor dokládá – profitovala jen Mohyla míru na Slavkově. Naopak pomník na Křečhoři, který měl do té doby zdánlivě nejlepší předpoklady pro úspěch, byl po roce 1918 v zásadě marginalizován, podobně jako pomníky u Chlum-

ce. Kniha Kesslera tak představuje zajímavý příspěvek k bádání o historické či kolektivní paměti. Poměrně široký časový rámec spolu s vhodně vybranými příklady autorovi umožnil představit čtenáři roli pomníku v každodenním životě společnosti a ilustrativně vykreslit dynamiku procesu tvorby historické paměti i faktory, které tento proces ovlivňují. V neposlední řadě tak Kessler svým dílem přispěl k navrácení pomníků, které jsou jinak spíše doménou uměleckohistorického zkoumání, do zorného pole historiografie. Kniha, psaná kultivovaným jazykem, tak snad nezůstane uzavřena v úzkých oborových hranicích.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Historické oddělení
Malé náměstí 123/14
500 03 Hradec Králové
Česká republika
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz